

Сурженко О. А.,
*кандидатка юридичних наук,
доцентка, доцентка кафедри
цивільного права № 1 Національного
юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ДОБРОСОВІСНОСТІ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ ТА ЗАХИСТІ СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Добросовісність, як один із найважливіших принципів цивільного права, відіграє значну роль при здійсненні та захисті суб'єктивних цивільних прав. Саме завдяки критерію добросовісності можна зробити висновок, чи діяла особа правомірно, чи не зловживала вона своїми правами і чи не порушувала права інших осіб. Тож добросовісність є тим лакмусовим папірцем, завдяки якому можна дійти висновку при вирішенні спорів судом.

Добросовісність розглядають в площині як матеріального права, так і процесуального, як в українських правових реаліях, так і у правових системах країн світу.

Дійсно, що матеріальний і процесуальний аспект добросовісності щільно пов'язані між собою. Так, вищими судовими інстанціями добросовісність розуміється як прагнення особи сумлінно використовувати цивільні права та забезпечити виконання цивільних обов'язків [1]. А складовими принципу добросовісності у цивільному судочинстві вважається: 1) заборона зловживання процесуальними правами; 2) вимога добросовісного виконання процесуальних обов'язків; 3) заборона суперечливої поведінки сторін або правило процесуального естопелю; 4) заборона чинити інші протиправні перешкоди у здійсненні правосуддя (наприклад, введення суду в оману, використання втрачених процесуальних правомочностей тощо) [2].

Як в Україні, так і в інших країнах світу добросовісність сприймається завдяки двом критеріям — об'єктивному, коли добросовісність полягає у дотриманні сторонами розумних правил чесності у договірних

правовідносинах, та суб'єктивному, яким визначається, що сторони правовідносин повинні діяти по відношенню один до одного справедливо та чесно [3, с. 12].

Директива ЄС «Про захист прав споживачів» від 1994 р. містить принцип добросовісності (*bona fides*). Відповідно до п. I.-1:103 Принципів, визначень і модельних правил європейського приватного права (DCFR) терміни «добросовісність» та «чесна ділова практика» спільно визначаються як певний стандарт поведінки, який характеризується чесністю, відкритістю та повагою до інтересів іншої сторони правочину або відповідних правовідносин. Аналогічно визначається добросовісність як фактична чесність та додержання розумних комерційних стандартів чесного ведення справ у п. 20 ст. 1-201 Єдиного комерційного кодексу США (*Uniform Commercial Code, UCC*). Доктрина добросовісності застосовується й в країнах загального права, щоправда з певними особливостями [4].

Тож на рівні доктрини добросовісність розуміється як деякий еталон або стандарт поведінки суб'єктів правовідносин; і в цьому можна вбачити показовий підхід до цієї категорії. З одного боку, поведінка особи має прагнути до висот права, а особам має керуватися певним еталоном, рівнятися до нього при здійсненні своїх прав. З іншого боку добросовісність вбирає в себе доволі приземленні стандарти, яких зазвичай мають додержуватися всі члени суспільства, у тому числі ті, хто вступає до цивільних правовідносин – це чесність, сумлінність, справедливість, дбайливість, а в певних випадках – мати відповідні навички, завдяки яким і можливо виконувати певну роботу.

Таким чином, еталони та стандарти поведінки мають велике значення для оцінки дій сторін правовідносин, особливо у випадку, якщо між ними виник спір з приводу належного здійснення своїх прав та виконання обов'язків.

Звідси, ще одним напрямом застосування добросовісності є виявлення підстав для висновку про зловживання особою своїми правами [5, с. 165–182] та при правомірних очікуваннях [6].

У судовій практиці принципу добросовісності приділяється вагоме значення. Зокрема це знайшло свій прояв у застосуванні при вирішенні спору доктрини «*venire contra factum*» (заборона суперечливої поведінки), в основі якої лежить принцип добросовісності. Суперечлива поведінка є такою, яка не відповідає попереднім заявам або поведінці сторони, якщо інша сторона діє собі у шкоду і покладається на неї [7]. КЦС ВС також застосовує принцип добросовісності для характеристики поведінки подружжя та за матеріалами конкретної справи вбачив підстави для їх кваліфікації як зловживання правом [8].

Взагалі ж прояв добросовісності та її відбиток при здійсненні суб'єктивних цивільних прав можна спостерігати у різних сферах і в різних правовідносинах. Цей принцип, який визначає стандарт певної поведінки, застосовний і у відносинах, де має значення добросовісна

конкуренція (і це не є виключно публічною сферою, оскільки від добросовісності в конкурентних відносинах залежать результати підприємницької діяльності, тобто обсяг прибутку, а тому й розмір дивідендів). Відносини добросовісної конкуренції спостерігаються у тому числі й у відносинах інтелектуальної власності. Доволі явно принцип добросовісності застосовується у договірних правовідносинах, зокрема при визначенні належного виконання зобов'язання, виявлення підстав для твердження про відсутність вини сторони договору за його невиконання і звільнення від відповідальності тощо. Оскільки добросовісність і справедливість дуже близькі принципи, то їх взаємозв'язок надає можливість стверджувати про відповідний розподіл прав між сторонами правовідносин, про належний правовий механізм їх здійснення та вимог, що висуваються до дій цих учасників, їх послідовності. Це призводить і до запобігання можливості однієї сторони отримати необґрунтовану вигоду за рахунок іншої сторони. Тобто і в цьому сенсі добросовісність межує не лише з іншими принципами права, а й з певними межами, встановленими законом, зокрема заборони недобросовісної поведінки.

Однак, напевно, одним із найпоширеніших прикладів застосування добросовісності є регулювання такого способу захисту права власності, як віндикаційний позов із можливістю звернення з ним до добросовісного та недобросовісного набувача. Відповідно до критерію, встановленому у ст. 388 ЦК України добросовісний набувач – це той, хто не знав і не міг знати про те, що придбає майно в особи, яка не мала права його відчужувати. Тобто законодавець закріпив як суб'єктивний критерій («не знав»), так і об'єктивний («не міг знати») для виявлення добросовісності у поведженні набувача майна. Від статусу особи як добросовісного набувача залежать й правові наслідки придбання ним майна від неуправомоченого відчужувача. Так, в певних випадках, визначених ст. 388 ЦК України, майно може бути вилучене в добросовісного набувача і повернуте власнику цього майна, а в певних випадках цього зробити не можна. Тобто майно залишається у добросовісного набувача, який стає його власником на підставі ст. 330 ЦК України.

Тим самим законодавець вирішує проблему пріоритету захисту прав двох осіб – власника і добросовісного набувача. Обидва вони потребують захисту, опинившись у ситуації порушення їх прав і критерієм їх захисту виступатиме саме добросовісність (поряд із іншими обставинами, визначеними законом).

Тож стан законодавчого регулювання різного роду цивільних відносин та правові позиції, вироблені у правозастосовчій практиці, свідчать про вагоме значення принципу добросовісності для здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав та про віднайдіння балансу між нормами закону та принципами права. Аналіз вирішення спорів судами цивільної та господарської юрисдикції доводить не лише те, що все більше справ, розглянутих цими судами, містять посилання на

добросовісність, а й те, що застосування цього принципу надає можливість справедливо вирішити спір і вже не викликає тих питань, які поставали у час панування позитивістського бачення права як закону.

Список використаних джерела

1. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду від 20.02.2019 р. у справі № 915/1401/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79990993>.
2. Луспенік Д. Засоби запобігання зловживанням процесуальними правами у цивільному судочинстві. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Luspenyk_2021_03_15.pdf.
3. Валігура К. Принцип добросовісності як категорія цивільного права. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 11–16.
4. Смітюх А. В. Добросовісність у правових системах common law: тенденції впровадження до договірного права. *Добросовісність: доктрина & судова практика* : зб. ст. 2021. С. 183-208.
5. Спасибо-Фатеева І. В. Зловживання правом: ще один погляд на сутність та пропозиція тестів для виявлення. *Зловживання правом* : зб. ст. / за ред. І. В. Спасибо-Фатеевої. Харків : ЕКУС, 2021. 308 с
6. *Правомірні очікування* : зб. ст. / за ред. І. В. Спасибо-Фатеевої. Харків : ЕКУС, 2020. 250 с.
7. Постанова КЦС ВС у справі №390/34/17 від 10.04.2019 р. № 81263995. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/81263995>.
8. Постанова КЦС ВС у справі № 317/3272/16-ц від 06.03.2019 р. № 80363827. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80363827>.